

82870

О. БАБУ

ПОЖНИВЯ

X

ОЛ. БАБІЙ
ПОЖНИВЯ

ВИДАВНИЦТВО «САД»

Л Ъ В І В 1 9 3 8

**Всі авторські права
застежені законом**

**ОБГОРТКУ РИСУВАВ
М. БУТОВИЧ**

06/10

ОЛ. БАБІЙ

306.

ПОЖНИВЯ

П О Е М И

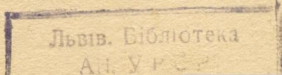
до содержания

~~85810~~

ВИДАВНИЦТВО „САД“

Л Ъ В І В, 1938.

Львівська державна
наукова бібліотека

167

Із гір, з печер ішов він борами,
Був нагий і грізний мов звір;
Побачив як зза хмар над горами
Всміхалося мільйони зір.

Дививсь, глядів на зорі в подиві
Мислитель перший і мудрець,
Наслухував, що в вітру подуві
Шептав молитву ліс як жрець.

Він думав: — Я в цілій околиці
Найрозумніший зміж мудрців,
Бо хорих я лічу в недолі цій,
Як пошесть прийде до братів.

Я дію чуда ворожіннями,
Та всеж не знаю я й батьки,
Як цвіт цвіте ось під проміннями,
Як світить сонце і зірки?

Я ворожбит, до мене з ранами
Борці ідуть по зілля, лік,
А я не знаю, хто полянами
Квітки все сіє рік у рік...

І перший раз, йдучи між скелями,
Хтось думав: — Світ цей повний див.

Хто сотворив луги зі зелами,
Хто землю, зорі сотворив?

II

Із ратищем вертав дикун з лісів.
Ніс добичу із ловів на плечах.
Всміхавсь: — Вечеря буде для синів.
Ось хижака убив я у ярах.

З ним брат ішов хоробрий, молодий,
Що п'ястуками убивав звірюк,
Що не боявся ворогів людей,
Ні бурі, тучі, ні страшних зміюк.

Та нагло втихли співи солов'я,
Захмарилось. Гуде, гуркоче грім.
І блискавка зза ліса мов змія
Промигнула зза хмари у горі.

А брат упав, убитий в одну мить.
Помер ось так, як давно вмер отець;
Бездушно мовчки на траві лежить,
Ось жив, сміявсь, і вже життю кінець.

Палили тіло в полі на рілі,
Хтось серце смутком мав налите вщерть,
І перший раз в історії землі
Подумав хтось. — Що це життя і смерть?

А може хтось грізний глядить зза хмар
І грім то був Невідомого зов?
Бо хтось незнаний шле нам смерть, пожар!
Він може любить жертви, любить кров?...

І перший раз в історії світів
Злий жаль і біль родили ті слова:

— Безсилі люди супроти богів;
Ми смертні, але в нас душа жива, —

Бо снівся батько, в ніч прийшов до нас...
Щож? Вяне квіт, а вічний квіття рід...
Мій брат помер, мов квіт в осінній час,
Та дух його безсмертний так як світ...

Так, я слуга грізних богів, що грім
Післати можуть, пошесть, смерть, свій гнів...
Ми смертні всі, тож Бога ми молим,
Щоб він любив, а не карав рабів—

І перший раз на світі від віків
Побудував дикун в лісах костир,
Молився тихо, мовчазно без слів
Спалив ягня він Богу для офір.

III

Був чоловік, що народивсь незрячим,
Калікою безсилим нуждарем;
Він сонця, світа не пізнав, не бачив,
Життя було для нього тягарем.

Оселями блукав він як в пустині,
І пліт чужий то був для нього дім;
Пройшов багач, не кинув милостині,
Лиш кинув гордим поглядом своїм.

І чоловік терпів; та думав тихо:
Пливе життя — як повінь та грізна:
Слабого сильний давить, всюди лихо,
У нужді я, в неволі вітчина.

Минула юність, старість йде сувора.
За мною біль — передімною гріб.

Лиш мука нині, завтра як і вчора.
Хто допомогти у світі міг мені-б?

І думав він лукаву думку мстиву:
— Коби був хтось, що бачив ввесь мій біль,
Хто заплатить за долю нещасливу,
За сльози всі, що я пролив в журбі!

Хтось мусить бути, хто карає лютих
І кривди всіх — таких самих як я;
Опікун мій у небі мусить бути!
Не тут життя і вітчина моя...

Ціле життя одне лиш пасмо муки,
Якийсь лукавий злої долі жарт;
Над горами там небо срібнолуке...
Там хтось вписав мій біль до книги карт.

І помсти спрага і до щастя туга —
Йому шептали тихо ті слова:
— Над зорями життя там буде друге,
То не один є світ, а може, може два...?

А хто ось тут у цім життю дочаснім
Лукавий, гордий, знає розкіш чар,
Над зорями у муках він погасне,
І не знайде нічого окрім кар.

Тож виречусь усього світа цього,
Де тільки зло, де все минає вмиць;
Щоб рай здобув я, ласку свого Бога,
Щоб в вічності я міг в блаженстві жить...

І чоловік той викопав печеру,
Прокляв усе, що гарне у житті,
Та корінці споживши на вечерю,
В лахміттю він молився в укритті.

Потім поніс з печери поміж люди
Новий закон: житття то суєта,
Життя правдиве лиш за гробом буде,
А тут лише нірвана в нас мета.

І відвернувсь лицем од цього світа
І тільки ждав, коли життю кінець;
А був то перший в древних тисячліттях
На всій землі пустельник і чернець

IV

Хтось юний був, і молодий і гордий,
Гільтай, гуляка вічний вітрогон —
Любив вино, і чар похмілля оргій —
Жінок вродливих золотий полон.

І він сказав, недужий в перепой:
— Немає Бога, лиш атоми й рух.
З матерії народжується дух.
Вино і хліб — історії герої.

Моє життя по гріб лиш від колиски,
Вся вічність, Бог — лиш привиди і сон;
І моя страсть і воля — мій закон,
Бо святість те, що нам приносить зиски.

Так! Зло й добро не знають меж на світі —
Чеснота й гріх, це тільки два ключі,
Щоб ними скарб добути, жиючи,
Знайти всі чаші розкоші укриті.

Немає Бога! Я лиш світа паном —
Мені, мені одному лиш поклін;
І кожний ворог мій, хто лиш не я, а він,
Тож вовком я для моїх ближніх стану.

Пощо мені, святині, божі храми,
Мій храм крамниця, церква — то базар;
Ні, не прашай ніколи, а удар!
Так братолюбія я прожену за брами...

Чеснота в нас грабіж, а не офіра,
Бо милосердя святість для слабих
Хто сильний — той не знає що це гріх?
В казки про святість нехай діти вірять. —

Молитви втихли, вмовкли в храмі дзвони,
Серця в каміння замінились знов;
Поплили світом сльози, людська кров,
Світ в темну пропасть котиться і гонить

І вже життя лиш мукою для всіх,
І світ для сильних і слабих став адом.
Красу, величність хтось підняв на сміх,
І на престол поставив злочин, зраду

І вже життя безцільна порожнеча,
І знов людина лиш жорстокий звір;
Та хтось запрагнув знову нових вір,
І над Йорданом знов новий предтеча.

На бездоріжжах втомлена людина
Йде новмання і мольби шле братам:
— Де ціль дороги? Де мій Бог і храм? —
Глас вопіющих гине у пустинях.

V

Над мудрих книг високою горою
Схилився хтось сумний, як ніч понурій,
Утомлений мов після бою, бурі,
І мовив правнук Фавста в неспокою:

— Батьки іще далеко від могили,
В синів, дочок, нові Боги й скрижали;
Життя пливе як потік далі, далі,
А час летить мов дивний птах стокрилий...

Незмінною — лиш вічна переміна,
Нема мети — лиш маємо дорогу,
Престол новий усе новому Богу
Будують знов новітні покоління.

Нічого всеж нового в хвилях зміни;
Старинних драм ми лиш нові актори:
Все біль життя, і все одвічне горе
Що йде услід за всім живим — як тіни...

О, скільки літ слова Христа між нами,
А й досі ти справляєш суд, Пилате;
Хоч зерно сій, кукіль будеш збирати,
І сам Ісус здобув наш світ — мечами.

Учителі! Чи можна світ навчити?
Ось Будда був, Христос, Конфуцій давно,
А світ — знов бій Ормузда з Ариманом,
Без зла, борні й святий не міг прожити.

Учителі, світ з ваших правд глузує:
Де був Ісус — являвся інквізитор
Людство сліпе як буря, грім і вітер;
Ти ставиш храм? Навіщо? Хтось зруйнує!

Нові кличі людей вже урозумлять?
Чи міг батіг навчити море дике?
Чи хто навчить і повінь і полум'я?
Хижак буде хижакom вже навіки.

Молитись? Як? Чи хто молитву вчує?
Де Бог мій, де? Ах, де нові престоли?

Життя без Бога сповнене лиш болем,
Як чаша та, що повна все отруї.

І тут і там і всюди Невідоме.
Куди мандруєш — стежка все розстайна.
Від Адама по нишішню годину
Не знаєм куди йдемо, звідки, хто ми.
І відповідь на всі питання: тайна

Незнаний Хтось в незнаний світ нас кинув,
Де гробом всі кінчаються дороги,
Дав іскру в душу нам свідомости, тривоги,
В обличчі тайни, на межі могили

І в серце вклав жагу неугомонну
Розбити тайну як тягар проклону.
Як метеор летиш, кидаєш блиски,
А гріб твій все так близько від коліски

І все в душі питання презловіще:
— Звідкіль? Пощо живемо? І навіщо?
Даруючи людству нову оману,
Ти віриш: Дав я правду всім незнану.

А в неї сам на дні душі не віриш...
Вмираєш сам і сам терпиш без міри.
Бо знаєш ти, що наймудріший з нас,
Не знає що то смерть і простір, час.
Куди б вела нас життєва дорога,
То все дійдем до тайни і до Бога.

Минув мій день, зближаючись до ночі,
Глибоко вірю, знаю, бачу знов:
Душа не Каїна, але Христа знов хоче...
Закон життя і сили то любов.

Я знаю, все бувають громи, тучі,
Збиває град пшениці на лані,
Та лиш під сонцем квіт цвіте пахучий,
І досягає овоч в тишині.

Хтось мовить вам: — життя то бій невпинний,
У світі мусить гинути слабий;
Не з ближнім бій Христос вів на пустині,
А з сатаною він провадив бій.

Хтось мовить вам: життя жага невпинна
Вбивай! Здобудь! Щоб світ весь був лиш твоїй! —
Давид співав не в зlobі псалми й гимни,
І не зі зlobи співа соловій.

Все будуть ті, що лиш ранять у бою.
Цілує сонце навіть меч катам;
Та є і сестри, що й врагам рукою
Кладуть до рани ліки і бальзам.

Любити світ, життя, ми не могли-би,
Колиб любови в світі дух помер.
Ми все ішли від Скиллі до Харибди:
Все Франц з Асичу був і Робеспер.

Хай меч убіє катів, усіх і Юдів,
Хай під стопою згине скорпіон;
Та хто лиш бачить ворога усюди,
Для того світ тюрма лиш і полон.

Я знаю: черв і гади і гієни
В болотах місце мають теж своє.
Та жайворон — миліший все для мене,
І голуб той, що тихі гнізда ве.

Одним життя — лиш там, де потік крови,
І де братів змінити можна в слуг,

Та велич там, де скинув дух окуви,
Де сам пізнав себе в любові дух.

Ненависть лиш одніська струна ржава,
А з гарф життя — мільйони струн дзвенять.
Був Сократ, Будда, був Ісус, Варава,
Та й Ірод був і буде все Пилат.

Не рвіть, не рвіть найкращої ви струни!
Без неї гарфа сумно так дзвенить;
Хто вбив любов, поклав усе до трумни —
Для чого варт боротися і жить.

VI

О, брате мій! Не жди ти Бога й не шукай
За хмарами ніде в незнаному засвіті!
В душі твоїй твій Бог, твій ад і ясний рай,
Твій Бог у всесвіті усім, в кожніськім квіті.

Нема нічого, ні, існує тільки Пан,
Душа твоя і ти лиш подих Пана того,
Існує — лиш життя одвічний океан —
Життя світів усіх — життя твого Бога.

Ніхто, ніхто колись світів не сотворив!
І світ як вічний твір вавіки не готовий;
Світ твориться все знов, як вічний бунт і зрив
І як нестримний чин народжений з любови.

І ти людино син господній і творець.
Дух творчий у душі людства пора відкрити!
Хазяїном в семі є й син, не лиш отець
І Євангеліє життя — то світ любити.

Мета життя не там за гробом в долині,
Дочасне — тон один у вічності акорді;

Змініть свій кожній мент у гимни чарівні
І будьте радісні, спокійні, добрі горді.

І найдорожче все, що криє людський дух,
Кладіть ви у життя — нових світів основи,
Руками вашими — синів своїх не слуг,
Пан творить світ, життя на ново все і знову.

Хай буде світ для вас лиш чином без кінця.
І не пустинею, де жруться люті звірі;
Хай буде світ для вас святинею творця,
Де творить він світи у радості і вірі.

Хай буде всесвіт вам не тайною всіх тайн,
А тільки тим садом, що розквітає в квітні;
Де квітка то сестра, де шепче водограй:
Ми Пана всі сини — ми братя, сестри рідні.

І тямте, лиш один є гріх, що убива
Життя і знижує лет духа у майбутнє:
То самолюбіє, що єдність розрива
Із Паном, із усім, що вічне і що сутне...

Лише тоді живеш у правді, не в грісі...
Як дух твій зеднаний з буттям і вічним Паном —
Як чуєш — в прєсторі, в змінливому часі
Краплина ти одна — над морем, океаном...

Безумні і сліпці сказали вам ту лож:
Матерія і дух то два світи ворожі,
Бо Пан лише один, і хто із вас і хтож
Єдиного во всім двома назвати може?

Матерія і дух — як сонце й промінь, тінь!
Чи можна відділити від сонця блиск проміння?
І тіло Ваше Бог, а не суетна тлінь...
Любіть його красу й безсмерття в поколіннях...

Безумний мовить лиш, що гріх і чеснота
Це рівні в висоті й красі дві рідні сестри...
В чеснотах дух, життя найвище розцвіта
А зло фальшивий тон в космічному оркестрі...

Любов і радощі найвищі із чеснот.
Краса — то прабуття улюблена дитина,
Збільши красу життя, що прагне все висот!
Красі молитисьме колись нова людина.

Йде час, що будуть всі прекрасні як боги,
Що нужда, гніт і зло і погань і недуга
То будуть для усіх єдині вороги,
Яких поборете всі міццю свого духа.

Тоді святинею не буде монастир.
Весілля і дітей любив Христос Спаситель.
Людино, серцю вір і голосові вір,
Що в крові будиться, і кличе: жить! Любити!

Іде пора, що світ цілий буде вам храм
А труд у радості — для Пана гимн найкращий —
Хто більше з вас любив — той рай створив свій сам
Бо більше він здобув і вирвав з смерти паші.

Нехай замовкнуть всі задивлені у гріб,
Що служать смутками і злобою лиш смерті!
Іде нова доба, пора прийти порі,
Коли лише життя складати мете ^{те} жертви.

Не тільки силою здобудеш царство, світ
Любов найкращий тон нескінченого хору,
Люби життя і світ! — оце новий завіт
Твори життя нове — і двигай його вгору!

Зійдуться у гаях розквітлих на весні
В вінках усі сини й дочки природи, Пана —

Во славу Панові вони почнуть пісні,
Танки та ігрища між квітням на полянах.

І буде той мудрецем, хто усміхатись вмів,
Хто більше дарував для ближніх втіхи щастя;
Буде літургія — весела пісня спів;
Хто ближнього обняв, прийняв нове причастя.

Забудуть всі вони чернечий сум і страх
І злобу катову і до життя ненависть;
І віра в них буде єдина у серцях,
Що труд лише й краса людство спасе і збавить.

На шпильях, на які в мандрівці покоління
Ми йшли літ тисячі у бурях завірюхах,
Там святощам лиш двом складати мем поклін.
Ті святощі нові: Життя! Свобода духа!

306.

Львівська державна
наукова бібліотека
107

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ЛИЦАР САМ

(Памяті Грицька Чупринки розстріляного
большевиками за участь у повстанні.)

Із мужицької хатини
Вийшов я в широкий світ;
Ясна усмішка дитини
Слала всім, усім привіт.

Прагнув я весь світ мов брата
Пригорнути до грудей,
Прагнув я подарувати
Щастя для усіх людей.

Кинувши багністі доли,
Мандрував я в височінь,
Вірив я: До гір ніколи
Не доходить бруд і тлінь.

Вірив я, що там на шпелях,
Де лиш вибранців сімя —
Лиш краса, любов, весілля, —
Все, за чим тужив так я.

Вмів я пнятись на верхівя
Неутомно день у день;
З гір принести вам хотів я
Квітів китицю, пісень.

Я дійшов на шпиль, на скелі,
Скамянівши, впав на шлях:
— Оре злоби плуг пустелі,
А пустеля у серцях. —

Щось фальшиве, щось гидотне
Загнізділось на верхах,
Щось лукаве та охотне
Порпатися в смітниках.

Пісню прагнув я співати,
Що веде до бою люд;
Ах, я серце мав — дитяти,
І без злоби й без облуд.

Ви ж як черви жирували,
Гризли і себе й мене;
Проміняли ідеали
За квиління голосне.

Я летіти к сонцю прагнув,
Ви мене впрягали в плуг;
В крам змінляли ви і рану!
Хліб вам Богом був — не дух.

Я хотів рости в безкрає,
Бо життя це духа ріст;
Ви сичали: — Він все дбає
Лиш про себе! Егоїст!

Пісні мої були вбогі.
Я благав: — Співать навчіть! —
Ви ж зливали на дороги
Як помії — злобу їдь.

Дух мій всесвіт незбагнутий,
Не збагнув я його сам;

Ви — як інквізитор лютий
Гнули дух мій до програм.

Я молився Україні,
Ви молились до доктрин;
Гвельфом я для гібелінів,
А для гвельфів гібелін.

Я терпів у черепашці
Ваших вір і правд марних;
Ви-ж казали: Він пропащий,
Він ні в нас, ні в цих ні в тих.

Ви сичали — Він знесилля,
Він зневіра, згаслий жар. —
Ні, хто мандрував на шпильях,
Той сходив також у яр.

Я терпів у цій калюжі,
Прагнув щастя хоч на мент;
Ви сичали: Він недужий,
Мальконтент і декадент! —

І тоді аж зрозумів я,
Що не буду братом вам,
Хто орел, хто на верхівях —
В стаді не живе — а сам.

Бо людину із товпою
Лучить тільки те, що в ній
Лиш низьке, і між юрбою
Творчі духи в чужині.

Що мені всі зграї, стада!?
Партія — хлів для ослів;
Дух людини то монада,
Свій закон, свій світ світів.

Єдність? З ким? Моє терпіння
В вас будило тільки сміх.
Всіх нас лучить павутиння,
Пропасть ділить всіх від всіх.

Вітчина? Порожне слово!
Спільні в нас не дух, а кров.
Вас любити, хоч любови
В вас я й щастя не знайшов?

Вас любити? Ах, завіщо?
За всі кривди, біль всіх ран?
Вам той Богом хто сильніше
Копне вас, як слуг злий пан!

Соціалізм, націоналізм —
Дві однакові драбини,
По яких ваш еґоїзм
Пнеться в гору, на вершини.

Що? Трудитись і страдати,
Щоб братів зеднать моїх?
Можна тигрів побратати?
Світ війна всіх проти всіх.

Вітчині життя в офірі?
Ах, ту байку я чував!
Хто поміг мені в зневірі,
Як я з голоду здихав? —

Я повірив, що людина
Свій окремий світ і храм,
Що омана Україна,
Що я вольний лицар Сам.

І сказав я: Розкіш тільки
Змістом стане у житті;

Упивайся чаром хвильки;
Щастя людське — в забутті.

Я повірив: Тільки мрія
залишилася мені,
Ще в піснях моя надія
І в коханні, і в вині.

Жить почав я як метелик;
Все квітки, квітки нові;
Я на гульбищах веселих
У розпусті дні провів.

Скільки уст палких дівочих
Цілував я для утіх
В сутінках безсонних ночей,
Почислити б я не міг.

Ви, як стухлий математик
Міряли мій кожний крок;
Я в житті хотів обняти
В світі всіх усіх жінок.

Та любов немов напої:
Прагнеш більш чим більше п'єш,
Та коханням ран не згоїш,
Щастя в жінки не знайдеш.

Бо на дні любови чаші
Все отрута і полин.
Дні кохання, дні пропащі,
Бо хто муж, хай любить чин.

Кожна жінка то Даліла,
Що Самсона свого жде;
Волю й духа міць для діла
Все ограбить окраде.

І втомився я коханням,
Розкіш я прокляв, хулив;
Наділяєш всіх стражданням
Жінко, хто тебе любив!

Не приняло мене місто,
І відбивсь я від села:
Так бурхливо так барвисто
Юність горда прогула.

Втік я втомлений на села,
Де в недолі жив мій люд,
В наших селах невеселих,
Де по гріб з колиски — труд.

Вірив я: Моя дорога
Над буденним самота.
В книгах мудрість, перемога,
В книгах зміст життя й мета.

Знову линув рік за роком
Над картками білих книг,
Не повірив я пророкам,
Правди я знайти не міг.

Вся премудрість книг — омана;
Всі мудрці усіх часів,
То лиш крамарі що в пана
Продають крамничку слів.

Я пізнав, що й немовлята
Стільки знають, що мудрець.
Світ то тайна тайн заклята,
Фільософія — гра слівцець.

Брешуть всі жреці, пророки,
Що говорять: — Правда в нас! —

Буде тайною світ, доки
Сонце є і простір, час.

В нас той може наймудріший,
Хто сміється із мудрців;
Той філософ найсправжніший,
Хто найкраще жити вмів. —

І поглянув я раз в очі
Чорнороба мужика;
Що трудився з ранку, к ночі,
Хлоп, мудрець без книг в руках,

Хлоп, найперша пралюдина,
Син природи, і — в селі —
Мудрість хлопа, як рослина
Все росте з життя, — з землі.

Ті, що в місті — павутиння,
Перекотипольний квіт;
Хлоп, то дуб з міцним корінням,
Що вростає і в ґраніт.

Пив я мудрість з рос погідних:
Доля мужика моя;
В селах і на нивах рідних
Віднайшов себе сам я.

Я навчився в чорноробів,
Що життя, то труд і чин;
Правда — не в книжках неробів,
Бо природа правди дзвін.

Книги? Ах, пощо? Не знаю!
Що живим зі стухлих книг?
Дурні пишуть, а читають
Ще дурніші від дурних!

Я сміюся із любови
І з премудрих сірих книг!
Сковорода рвав окупи?
Ні, Богдан і люду здвиг!

Чим ти більше твориш, любиш,
Тим і більше ти живеш,
Самолюбям себе згубиш,
Що даруєш, те знайдеш.

Бо в житті немов на ниві:
Що посієш, те збирай.
Хочеш бути сам щасливий,
Раньше другим щастя дай.

І зложив я тут присягу,
Я, козацтва праправнук,
Що талан мій, міць відвагу
До мужицьких зложу рук.

І як буря пролетіла
Над мужицтвом, над селом
Крикнув я: Бажаю діла!
✓ Чин — один святий псалом.

Щастя не на шпильях, горах,
Де пусті марні слова,
А в низах, де люд як море,
Де стихія, де жива.

По безпутніх днях зневіри,
Я під зброї бряск, заліз
Віднайшов свій промінь віри,
✓ І мій шлях — націоналізм.

І пірвав я струни ліри,
І сказав: — Кінець пісням!

Прагну не знання а, віри!
Лицар Сам уже не сам.

Так! Співцем, мудрцем міг бути
Кволий, хорий, слабодух;
Чином Бога лиш збагнути;
Там життя, де творчий рух.

Бог післав на світ людину
Не для розкоші й знання,
Не для мрій, лише для чину.
І для росту у борнях.

Що там кумкаєте жаби
Про гармонію, любов?
Де була великість, рабе,
Там були все бої й кров.

Що мугикаєш, гельоте
Про добро і вічний мир?
Доки буде світ наш, доти
Все борня буде! Повір!

Справедливість? З ближнім згода?
Казочка для сонних баб!
Скільки сили є в народа,
Стільки й волі має раб! —

Що говориш лжепророче,
Що в любові лиш краса?
Люблю я як грім гуркоче,
Бурі, тучі чудеса! —

Лірники, діди бездольні
Не кажіть, що бій то зло!
Хочете ви бути вольні?
Меч візьміть, не чересло!

Треба по борні й спокою,
Та життя то бій не сон;
Тож не виріс би без бою
Хмель Богдан, Наполеон!

Не тужить за ліпшим світом!
Світ — то Бог і сатана;
Вірним будь старим завітам:
— Матірю річей — війна!

Не титан я — сам то знаю.
Я слабого ляду син.
Та на мент нехай палаю,
Сильним буду мент один!

Так підняв я бунт народній
Серед піль, мужицьких нив,
І почув: Живу сьогодні!
Досі мріяв я, не жив!

Революція, повстання,
День побіди і полон:
А сьогодні — ніч остання,
Кличе смерть мене на сон.

Була, була ніч понура,
Як скінчивсь нерівний бій!
Отамане наш Петлюро,
Ждали ми на прихід твій!

Бій утрачений сьогодні,
Я в тюрмі, та й тут не сам,
Бо зі мною дух народній,
І тюрма для мене храм.

Чим я сам був без народу?
Пил марний серед пустинь.

Лиш в народі рід із роду
Дух поборе смерть і тлінь.

Що я сам без України?
Одnodнівка, черв марний!
В світі руху, світі зміни
Я один — атом дрібний.

Та хто вмер і жив для люду,
Хоч ламався дух з терпінь.
Той безсмертний в плоді труду
В серці дальших поколінь.

Що я сам? Роси краплина,
Що й від вітру пропаде.
Нарід — брама то єдина,
Що до вічності веде.

Хто не вмів так щось любити,
Щоб за нього вмерти міг,
Той не варта був і жити,
Смерти він не переміг.

Тишина, бібліотек мури
Щастя не дали мені;
Спокій мій знайшов я в бурі,
А спочинок у бсрні.

Я в тюрмі, вже день останній;
Впаде труп мій під стіну;
Із Москвою у змаганні
Я знайду тут смерть страшну.

Ніч безсонна пролетіла,
Вже скрипить у дверях ключ;
Краща смерть для чину, діла
Ніж життя без бурі, туч.

Браму втворено вязничну.

Згину, та не треба сліз.

Згину, та під муrom кличу:

— Хай живе націоналізм!

Вельмишановній Олені Телізі,
поетці на вигнанні, присвячую.

Як пролітали над степами
Повстання буйним гураганом,
Богдан Нечай пішов з борцями
І був повстанчим отаманом.

Покинув косу, серп на ниві,
І недокошені отави;
Бо в дні бунтарні, в дні бурхливі
Запрагнув боїв, волі, слави.

Війна таке щось з ним вчинила.
Ввесь вік орав спокійно, сів,
Знечевя — мов зросли би крила
Від слів таємних чародія.

Далеко десь гули гармати,
А хлопці з обрізками крісів
Ішли з Зеленим погуляти,
Ховали зброю в клуні в стрісі.

Всі воювали, хто мав духа.
Старі, малі та ще й жінота.
Нечай також наказу слухав:
Зродилась до війни охота.

Хоч жаль було ланів пшеничних,
Жаль хутора, садів, дружини,
Та щож! Він чув: щось наче кличе
В гніздо повстанче соколине!

Читав він »Кобзаря« із малку, —
І знав: — Москва, то волог лютий,
Тож прагнув дуже, прагнув палко
Україні вольности добути.

Скликав синів сіл, чернозему,
На збройний чин, на путь криваву:
— Як нині пут ми не пірвемо,
Вовік втеряєм волю, славу! —

Ішов на герці із Москвою,
І німцям теж він чухав спину,
У Львові навіть був у бою,
І мало тут від ран не згинув.

Вернув Нечай по своїй волі
Аж над Дніпро одної очі;
Зазнав і долі і недолі,
Нераз дивився смерти в очі.

І знов від моря аж до Збруча
Гуляли Нечая ватаги,
Та все ж стріла московська злюча
Не вбила волі, ні відваги.

Раз великодної неділі
Звавалось — ось тут смерть загону:
Попав Нечай в полон в Трипіллі,
Та втік з Сибіру із полону.

І знов літа минали в боях,
В сумних пригодах і веселих;

Про того Нечая героя
Вже й кобзарі співали в селах.

Як рідне військо йшло на Київ,
Нечай на днину, на годину
Вернув до жінки, до Марії,
Щоб глянути хоч на дитину.

Та відступало військо в битві
І отаман Нечай в ту пору
Покинув жінку, що в молитві
Випроваджала його з двору...

Пращав Нечай і сина свого.
Тоді то військо, йдучи з бою,
Співало пісні вже про нього,
А син просив; — Візьми з собою...

Син Олег був дитям нелітним,
Тож мусів з матір'ю остати...
А батько з військом непобідним
Пішов і не вернув до хати.

Де є побіди, є й невдачі:
Полтава з Конотопу близько:
Втікали всі полки козачі
Над Смотрич і за Волочиська.

Ішли полями, йшли шляхами
І згадували в тій пригоді,
Як то недавно йшли лісами —
В преславнім Зимовім Поході.

Як то раз рано, ще раненько
Розбили москвинів край Буга,
Як Нечая обняв Павленко,
І цілував його як друга.

Залили степ полки ворожі,
Убили Нечая дружину,
Та син його по волі Божій
Разом із матір'ю не згинув.

Як впала вже стріла остання,
Тоді Богдан Нечай завзятий
Пішов зі сином на вигнання...
Свій вік в чужині коротати.

Із ним у місяці, у грудні
Пішов і син, нелітний Олег
В чужі міста у многолюдні
Зі серцем, що сповнилось болем.

Судилося зростать хлопяті
В таборах, в голоді, неволі
І над Велтаву мандрувати
Де батько йшов шукати долі.

Ішов за Олега слідами
Лукавий сум як тінь без впину —
І хліб политий все сльозами
Кормив тут вигнанця дитину:

В хатині бідній в передмісті
Нераз Нечай до сина мовив:
— Не плач! Із Києва є вісті,
Наш нарід ломить вже окуви!

Нераз Велтави берегами
Йдучи, казав Нечай до сина:
— Прийде весна... і знов вогнями
Повстань займеться Україна. —

Літа так бистро проминають.
Сказав раз Олег на Градчанах:

— Я вже не тямлю свого краю...
Де вітчизна моя кохана?

Глядів на схід. Слова пекольні
Промовив тихо край палати:
— Всі народи щасливі, вольні...
Наш край... чи Богом він проклятий?

І знов Нечай, в хатині бідній
Розказував аж до зарання
Про безталанний край, про рідний,
Дніпро, про Київ і повстання.

А син сказав: я тямлю тату
Лиш військо, що вертало з поля,
Співало пісню все крилату
Про тебе, Нечая, героя.

І тямлю лиш сади і вишні,
Край хати яблінку похилу,
В городі соняшники пишні
І церкву й матери могилу.

Затямив я лиш те навіки:
Йшло військо... говорила мати:
Як виростеш, будеш великий,
Підеш як батько, воювати.

Співав десь полк про Дорошенка,
А я заплакав із розпуки,
Що я дитина — ще маленька,
Не можу взяти кріса в руки.

Всміхнувся отаман журливо.
І хоч все повен був спокою,
Він перший раз в житті, на диво
Сльозу з лица утер рукою...

І від тоді вже в сина серці
Був тільки біль і туга люта;
Він бачив батька сльози перші,
Що впали в душу як отрута.

Минали Нечая у бою
Ворожі кулі, та в вигнанні
Недоля, туга зі журбою
Зломили сили всі останні.

В борні падуть і непохитні:
Хоч був Нечай сильніший криці,
Його скосили люті злидні,
І він помер в чужій лічниці.

Пізнав, що вигнанці — то листя,
Що впало на чужі дороги
І в бурю з місця та до місця
Летить в калюжу, всім під ноги.

І снилися не раз хлопчині
В краях чужинних невеселих
Степи, Дніпрові хвилі сині
І рідна пісня, рідні села.

А син пізнав доби сумної
В скитаннях вічних, многолітних,
Що й вина з чаші із чужої
Гіркійші як полин з піль рідних.

Він думав, йдучи чужиною:
Чи рідний край побачу знову?
Я був дитиною малою
Як чув я рідне слово, мову...

Мій рідний край далеко? Де він?
Чи вік мені прожити в тузі?

Чи справді день мине по дневі, —
Я згину тут як батько й друзі?

І Олег йшов на цвинтар тихий
На гробі батька на Ольшанах,
Шукав поради, і потіхи.
Гробам батьків належна шана.

На цвинтарі хрести, могили,
В могилах українські вої,
Та вигнанці, що тут зложили
Кістки до земельки чужої.

І думав Олег в ту годину
Серед хрестів могил козачих...
— Мій батько згинув за Вкраїну,
Я-ж України і не бачив...

І з цвинтаря летіли мрії:
В осінні дні, і в ночі пізні —
— Чи я коли побачу Київ?
Почую рідню мову, пісні?

Глядів на гріб, один і другий
Тих вигнанців пребезталанних,
І серце вянуло із туги:
Чи й тут моя могила стане?

Нераз як Прага мерехтіла
Мільйонами світил в ніч темну,
То туга Олега летіла
У рідний край, на рідну землю.

Він знав лиш пісні, знав лиш книги
Про вітчину, знав батька мову
Про народні повстання, здвиги,
Що пригадались знову, знову.

Та все ввижались: Степ і море,
Лани пшениць, отав покоси,
Ратай, що скиби плугом оре,
Молитву Богові приносить.....

І щось мов кликало, манило:
— Вернись! Вернись на Україну!
Поглянь на матері могилу,
Вернись до мене любий сину!

Ось так минуло літ багато.
Ні сну, ні втіхи юнакові,
І на Великдень він, у свята
Послухав зову серця, крови.

Йшов босоніж крізь гори, доли,
Весь світ готов був пригорнути:
— А може Бог мені дозволить
Віку дожити, край Славути!

Ішов чужими він краями
Ввесну і літо, в дні осінні:
— Бодай хоч гріб моєї мами
Знайду, побачу в Україні...

Ішов лісами в зиму люту:
— Мене не зловлять, не вкарають,
Яж хочу тільки повернути
До рідного свого краю...

Хтож боронити має право
Вернути в край, де мами кости
Покрила вже трава, мурава,
Під хрестиком дубовим простим?

Хтож має право присудити,
Щоб ми скитались чужиною?

Таж степ кістками ввесь укритий
Повстанців у святому бою!

Хто мігби нам казати вмерти
В чужих краях та на вигнанні?
Батьки за волю клали жертви,
За рідний нарід у повстанні?

Ще тільки день! як зорі згаснуть,
Тоді побачу річку нашу
І землю рідну, все нещасну,
Якій всю тугу біль розкажу.

Якаж то темна ніч сьогодні!
Я перейду ріку кордону,
І обмину ворожі сотні
Та сторожу московську сонну.

Та як Нечай пройшов границю,
То в темнім лісі, край яруги
Підняли перед ним рушниці
Заховані московські слуги.

— Стій! Ані кроку! Хто? Не наш ти!
Хтось крикнув люто у темряві
І Олега ввели до башти,
Прокльони впали злі, лукаві.

Ввели його під брязкіт криці,
Ввели в тюрму, де скрізь на зводах
Єсть напис біля брам вязниці:
— Да здрастуєт свобода! —

І суд вчинили беззаконний
Опричники вже рано зрання:
— Ти йшов у села прикордонні
Підняти бунти і повстання!

В лісах повстанці досі бродять,
Не покорились нашій владі!
Ти син повстанця, верховода,
Що за ним тужать в кожній хаті.

Тебе післали емігранти,
Що бродять досі чужиною —
Як батько давно, нині сам ти
Хотів вести народ до бою.

З батьківського ти йшов наказу
Щоб нас з лиця землі істерти!
За скриту змову, за шпіонажу
Читали присуд: — Кара смерти!

У пізну ніч у тінях вежі
Мигтіли двох когорт рушниць,
То Олега вели вже стежі
Між стіни темної вязниці.

Сказав суддя: За мент вміраєш...
Тож може ти в останнім слові
Сказати просьбу ще бажаєш?
Скажи! — А ми сповнить готові.

Сказав Нечай: — Я лиш благаю,
Щоб мене вбили в чистім полі —
Бо я не тямлю свого краю,
Мов і не бачив я ніколи.

За мур мене ведіть, там згину
На ріднім полі, вмру щасливий,
Бо хоч побачу на хвилину
Степи і рідні села, ниви.

Мене ж зловили на границі
В бурхливу ніч слотисту темну,

І зпоза крати із вязниці
Я бачив лиш стіну тюремну.

– Ні! Ні! – Судді сказали вранці
Втечеш, як виведем за мури,
І визволять тебе повстанці.
Ти хитрий лис, та нас не здуриш.

Було таких уже багато,
Що повернули зза кордону
І знов пішли таємно, радо
До лав повстанчого загону.

Були й такі, що повертали,
А ми були для них ласкаві,
Вони ж наново бунт підняли
Ось тут у близьких селах навіть...

Загін повстанців презухвалих
Вже тут був на тюрми порогах
Я чув! – Повстанці йшли, співали
Про Нечая, про батька твого.

Вмірати мусиш на подвірю,
Хоч я ласкавий, справедливий,
Та я петлюрівцям не вірю,
З них кожний хитрий і зрадливий!

І задрожали мури, стіни
Від гуку стрілів і впав Олег...
Він ще не бачив України
І не побачить вже ніколи.

І біля рідного кордону
Впав Олег під тюремні брами,
Коли з повстанчого загону
Йшла сотня край тюрми, лісами.

Упав Нечай під мур високий
Та під тюремні пороги,
Де в келії ув самотній
Не видно сонця, піль розлогих.

Не бачив Олег свого краю,
Лиш чув, конаючи у ранах,
Як хтось співав далеко в гаю
Про Нечая, про отамана...

СТЕП

Із пралісів азійських, з пуші, з борів,
Ішло на Захід племя кочівниче.
Його вела жага, що в далеч кличе,
В краї неznані, до нових просторів.

Ішло без ціли, без шляхів і вождів,
Ось так як повінь, що пливе безвпину,
І соняшну побачивши країну,
Осіло тут. Спочинку прагнув кожний.

Так вабив степ, манили ріки, квіти:
— Гей, буде тут життя як сон по втомі;
Садок розквітне при кождіськім домі,
А ми будем співать лише й радіти.

Ростиме хліб ось тут як трави, листя,
В степі без труду випасатьмем стада;
Утіхою пянїла вся громада:
— Нема й під сонцем кращого вже місця!

І племя те зажило як у раю:
— Навіщо труд? Кормлять нас овоч, ріки,
В лісах є звір, в дуплі все мед є дикий,
Сами збіжжа без труду виростають.

Не треба правди й Бога тут шукати,
Тут Бог відомий! Він — отець ласкавий:
Дарує сонце, збіжжа, ріки, трави,
Квітки нам сам він сіє біля хати

Наш Бог такий, як і хазяїн кожний:
Слугу він любить, як слуга покірний,
Коли для пана лагідний і вірний,
Коли мов лис він хитрий, осторожний...

То люди злі на Заході говорять:
— Життя то бій, а Бог то Сила, Воля.
Ось жайворон співає серед поля,
І проспівает ми життя без горя.

Говорять лиш безумні із чужини,
Що у житті борцями треба бути;
Від комишів ми вчилися зігнутись.
Лиш дубів ломить сила хуртовини.

Наш Бог такий мов сонце, що цілує
Багно і квіття і ченця і ката;
У ворозі ми бачимо все брата,
Бо щастя там, де мир, любов царствує....

Лише любов така як степ у літі,
Коли на сонці сни нам сняться пишні;
І любо спить в тінях лип і вишні,
Як ми п'янієм пахощами квітів.

Шукати правди? Тайну розгадати?
Таке все ясне в світі, зрозуміле:
Ми, як у полі той метелик білий:
Живем на те, щоб з квіття мед спивати.

Радіти сонцем, леготом, весною
І згинуті безслідно як метелик,
Живеш лиш раз, щоб щастя пити келих,
Від небезпеки утечи без бою.

Пощо наука? Таж ось соловії,
Що так співають у садах край хати

Не вчилися, і ми будем кохати
Лиш пісні, квіти, сонце, волю й мрії...

Згубився лук, поржавіли і стріли:
Пощо нам труд, здобування і бої?
Тут можна жити в безжурнім супокої,
Мов комиші в степу ростуть без цілі!

Пощо нам влада, зброя і закони?
В країні медом, молоком текучій?
Душа як степ, як бурі і як тучі,
Як вітер той, що над степами гонить!

Нараз: Ах, хто посміє каламутить
Спокійний сон з колиски аж до трумни?
— Ідуть, ідуть зі Сходу дикі гуни
І печеніги і половці люті.

Нехай собі! Ідуть, ідуть татари,
Палять, руйнують десь далекий Київ?
Від ястріба втікають соловії,
І ми втечем як ворог нас ударить.

В степу пірнем і переждемо лихо,
Потім з лісів повернемо до хати:
То гріх — як воду кровцю проливати,
А чеснота — мов квітка жити тихо...

Пощо твердині, шанці, місто, вежі?
Від замків кращі у садочку вишні!
Смердючий дим із фабрик нам тут злишній
Чи зле життя у тінях верб пролежать?

Як спеки жар, як сонце серце в мене,
Південний степ для наших душ колиска;
Як буря ми, що в громах, тучах, блисках
Руйнує все — величня і шалена...

Як буря ми в степу й на Чорнім Морі
Без ціли ми, мети, і все без стриму...
Я сам життям ішов, сам далі йтиму
Як сіроманець, птах в степі, в просторі.

Хто смів казати, що треба серп змінити
На меч і слухати влади і наказу?
Далеко ще від мого перелазу
Ті воріженьки люті і неситі?!

Що? Горда шляхта на степи вже суне?
У Києві якісь московські зграї?...
В степу нас ворог і не відшукає!
Сто миль від шляху моя хата, клуня?

Життя таке коротке як хвилина,
І дурень лиш офіру чинить з нього.
У хуторі доволі маю всього,
Мій хутір світ, батьківщина єдина.

Пощо в степу князів, царів, кордонів?
Хазяїни в своєму царстві вожди!
У хуторі гетьман хазяїн кожний,
Бо ми як степ — без меж, і без законів.

Прошли віки. З країн чужих могучі
Ідуть полки, змінили степ в пустелі
Вітри лиш попіл із пожежі стелять
На ті сади вишневі, все квітучі...

З чужих країн степу хтось дав закони?
Виблискує чужинний меч над нами?
Батіг чужий вже свище над степами?
Захлипав плач понад степом все сонним?

Гей, була Богом нам одна лиш воля!
Хотіли жиць — без хлопа і без пана

А нині серце наше наче рана,
Душа мов хрест розпятий серед поля.

В степу де глянь – курган, хрести й могила,
Рай соняшний змінив хтось в пекло кляте...
– Ридає скорбна, безутішна мати:
За тебе, царю, мого сина вбили?

Один мій син упав за царські трони,
А другий син, що сад любив вишневий
І не хотів служити він цареві.
Кайданами в тюрмі, в Сибірі дзвонить.

За рідний край не лємо крови в битві,
Та лємо нині за чужі престולי,
В степах в недолі хтось вже Бога молить,
Мільйони рук піднялися в молитві:

– Боже! Ми були як маленькі діти,
Що люблять лиш свободу і забаву!
Дай владу нам і вожда і державу,
Дай рідний меч в степу бодай узріти!

І син степу, безладдя і розбою
Спитав, йдучи за плугом на загоні:
А може воля тільки у законі?
А меч – єдиним сторожем спокою?

І хтось прийде, хтось рідний, сильний духом,
І принесе степам закон і владу,
Зітре свавільно главу наче гаду:
Бо вольний той, хто все законів слуха.

Прийде хтось дужий, добрий і могучий,
Сотворить світ із пилу мряковини,
І будувать навчить синів Руїни,
І скаже всім, степами з військом йдучи:

Життя є там, де лад, закон і сила:
Закон провадить зорі по орбітах,
Криштал то образ празаконів світа,
А хаос всьому, що живе — могила.

Законодавця степ чекає в тузі.
Вже дух степу втомився в безаконні
І звівши в небо втомлені долоні,
Меча шукає, сторожа при плузі.

І йде вже в степ нащадок Ярослава,
Що приведе в степи нову Дружину.
Мільйонам дасть мету життя єдину:
— Держава!!!

Була в нас Маківка, Лисоня, Крути;
 Бояне! В струни знов удар!
 В стань Несторе, і в літопис забутий
 Впиши главу величню — про Базар!

Пиши ось так: — Впав сум на рідні землі
 У девятьсотній двадцять перший рік:
 Внук Робеспера царював у Кремлі,
 А світ питав: — То звір, чи чоловік?

Тоді вкраїнська армія, в змаганнях
 Лишаючи могили здовж степів,
 Пішла за Збруч розбита, на вигнання:
 В Варшаву, Каліш, Александрів, Львів.

Та спогади днів слави, волі, бою
 І туга, жаль по втраті вітчизни,
 Тим вигнанцям до рук вложили зброю,
 І кликали сповнить Мазепи сни.

Вони пішли. Вела їх горда віра,
 Що розібють Москву у прах і пух,
 Що замість зірки, тризуб Володимира
 Над Києвом воздвигне очайдух.

У пізну ніч, в останні дні холодні,
 Прийшли ватаги в ліс, над річку Збруч.
 — Куди ідете? — йде один на сотні;
 — На скоростріли йдемо голіруч.

Шумлять волинські і подільські бори,
Слід босих ніг вкриває білий сніг;
— О, земле рідна! Хай там смерть і горе,
Коли тебе побачити я міг!

І хтось припав до рідних скиб у полі,
Ізораних плугами москвинів,
По двох літах вигнання і неволі
Поцілував грядки своїх ланів.

— Вперед! — Ватагу вкрила нічка тьмава,
Тут отаман на втомленім коні
Промовив: — Смерть, або вільна держава!
Бо вороття для нас нема вже! Ні!

— Вперед! — Іде сто, йде двіста, йде їх триста.
А край воріт говорить сивий дід:
— Хай вас провадить Матінка Пречиста,
Бо жить не дасть чужий московський рід!

Минули хутір, ниви: — Ось і балка.
За нею наше поле, сад і лан;
— Хатина рідна! О, моя Наталка!
Мій батьку, сину! Повернув Степан!

— Вітай-же жінко й прощавай відразу,
Не можу я остати, сину мій:
Прийде москвин, убіє мене з наказу!
Я може верну, як скінчиться бій!

Пішли. Підходять вже до мурів міста;
— Чому горить, палає небосхил?
За бунт палять там села комуністи
Поглянь! Ведуть повстанців на розстріл!

Блищать, мигтять до місяця багнети,
І чути свист нагайки по плечах.

Тут отаман: — Кати! Ви не діждете
Вже панувать на рідних цих степах!

І в мить, коли московські п'яні варти
Вели повстанців на останню путь,
З лісів лунали крики: — Слава! Вдарте!
В серцях вулканом розливалась лють.

З поржавілих рушниць упали стріли.
Вірлиним стадом сотні з двох сторін.
Москви наймити з жаху скамяніли:
— Окружені! — котився крик мов грім.

В могилах тих, які сами копали
Собі повстанці біля байраків
Спочили трупи, так, спочили, але
Московські трупи, не степу синів

Вперед! Вперед! Із ними вже повстанці,
Що станули із вигнанцями враз.
Ім борозди окопи, скиби, шанці,
Народній плач, закон їх і наказ.

Знов села. Голод, нужда і погрози:
Спалили церкву люті москалі,
Москаль в Сибір, на Соловки вивозить
Усіх, хто вірний вітчизні, землі.

— Чи бачите? Там плаче вся родина;
Ведуть в Сибір закованих синів,
Бо як була вільна ще Україна,
То кожний з них державу боронив.

І крикнув сотник: — Брате, знов як давно
Рука Москви над нами як проклін!
На Соловках конав Кальниш преславний,
Літ двадцятьпять в тюрмі карався він.

А нині, гляньте! Знов Москва червона
На Соловецькі зимні острови
Синів народу найвірніших гонить!
— Ходім у наступ! Бог благослови!

В міцних руках бунтарної ватаги
Застукали на крісах замки з криць
Розпука, лють, додали їм відваги
З кущів упали стріли із рушниць.

Побіда знову! Ті, що на світанні
Помандрували б завтра до вязниць.
Гуляли вольні в лісі, у повстанні,
Ось так сто верств пройшли вже відграниць.

Що дня, що ночі бої неупинні:
Втомилися: Коли спочинем? Де?
— Чекали ми повстання на Україні,
А люд терпить, мовчить і ласки жде.

Дійшли над Случ. Над річкою могила,
А далі мури сірої тюрми,
— В тюрмі тій вязнів безчисленна сила,
А вязнів тих вже визволимо ми!

Пождали день у лісі в темній пущі,
Край ватри всі спочили в криївках
Спожили хліб замерзлий, хліб насущний,
Нараду мали тайну у куцах.

Як тиха ніч укрила міста вежі,
Як світла згасли в келіях, в тюрмі
Пішли у наступ вигнанецькі стежі
І брязкнули шабляки в темній тьмі.

Як в давні дні козацтво над Босфором
Йшло визвслить із каторги братів

Тут вигнанці явилися із прапором,
І бій в ночі кипів та клетотів.

У тінях веж в старинних сірих мурах
Де лилася в підваллі братня кров,
Майнула стать козацька, стать панура
Поплили пісні наче волі зов.

— Розбийте двері! Розірвіть кайдани!
Закутого обняв тут брата брат,
У серці вязнів від утіхи п'яних
Розцвила радість як весною сад.

З повстанцями вже вязні всі у лаві,
Міцніє знов у вигнанців загін;
— На Схід, на Схід! Ідуть, ідуть у славі,
Мечем, вогнем значать свій слід і чин.

Та горе їм! Вже ночі їх безсонні,
Зближається ніч помсти, днина кар?
Іржать за ними коні у погоні,
Пливуть полки московські на Базар.

І так як олень загнаний в болото,
Зацькований собаками в лісах,
Борониться ватага: Тут піхота,
А там кіннота вже ось на слідах.

Паде з утоми військо на дороги
З утомлених долонь вже випав кріс,
А босі ноги пухнуть зі знемоги.
Коби, коби пройти за села, в ліс!

Та знову бій! Останний може з боїв
Вже видно в лісі стежі вражих сил.
І крикнув хтось: — У нас нема пабоїв!
Полудне. Тихо. Впав останній стріл.

Крізь заметіль вже видно: Ворог близько
Останню кулю в скрань собі козак
Післав і в снігу повалився низько...
А трупа копнув комуніст хижак.

— Ставайте в лави! — В них забрали зброю
Упав наказ з між війська і юрби:
— Петлюровці! Ви власною рукою
Сами собі копайте рів, гроби!

Потомлені, знесилені, побиті
Копали рів, могилу на полях,
Під оклики, під глум несамовитий
Московських військ, що станули в рядах.

— Готова вже могила всім єдина!
Зареготався зпонад Волги кат:
— Ось вам вільна Соборна Україна!
Для вас нема ні ласки ні пощад.

Та якби хто із вас зложив присягу,
Що вірний він буде во вік Москві,
Що вирікся од нині свого стягу,
Той буде вольний і буде живий.

В холодний день посеред снігу, мряки
Над свіжим гробом, що на всіх чекав,
Мовчало триста пятьдесят вояків,
Ніхто не зрадив, ласки не благав.

Упав наказ. Клекочуть скоростріли,
Стелилося козацтво як трава;
За трупом труп котився до могили
А скоростріл клекоче, не вгава.

За трупом труп скрочавлений мов рана
Паде, паде в довбезний темний рів

Регочеться юрба салдатська п'яна,
Що впало двох напів живих борців.

Останній впав. З неvkритої ще ями
Летіли зойки і ранених зов,
І хтось грозив кровавими устами:
— Ми нині гинем, завтра кров за кров.

Хтось вечером засипував могилу,
І чув, як в ній козак, що умирав
Шептав до друга мертвого насилу:
Ти смертю народню смерть поправ.

Пливуть літа. Од роду знов до роду
Розносить славу наш новий кобзар
І оживає у піснях народу
Непомщений, скрoвавлений Базар.

МОГИЛА НАД МОРЕМ

То було давно і далеко над морем:
Всю землю у крові купала війна.
Я йшов тоді в бій під чужинним прапором,
Хоч рідні прапори вже снилися в снах.

Ми з Альп йшли походом, потім спочивати
Спинились на долах, шукали кватир,
В оселі, де близько шумів Адріятик
В оселі, де жила Джіоконда Пальмір.

Був вечір. На море стелив свої крила
Срібlistий осінний і сірий туман;
З Джіокондою йшли ми над море, й на схилах
Побачили в горах могилу курган.

— Джіокондо! — посмів я в той вечір питати
Хто снить у могилі тій вічний свій сон?
— Це, друже, могила Маріотти Кастаті,
Спочив у тім гробі й Беніто Тарлон.

То діялось, друже, в часи стародавні.
В австрійській неволі був рідний наш край;
Тоді під Вольтурном у бої преславні
Провадив повстанців не вожд, а одчай.

Тоді в цій оселі, ось там у палаті,
Де ті кипариси шумлять біля башт,
Там жили Маріотти батьки пребагаті.
Маріотту вже славить у піснях люд наш.

Вродлива і гожа мов квітка у полі,
Зросла серед піль цих над морем і нив;
У неї жених був аж десь з Неаполю
І навіть Маріотту князь з Риму любив.

Та серце дівоче як сонечко ясне:
Цілує, пестить, не одного, а всіх,
Дарує проміння усім заки згасне.
Така то й Маріотта була. Чи то гріх?

І раз на бенкеті в палаті цій, літом
Влюбилось в Маріотту аж двох юнаків;
Один з них був бідний, Тарлон звався Беніто,
А другий Джузеппе Корд, син дідичів.

Маріотта дві весни сміялась, думала:
Одно маю серце? Кому дам цей дар?
Беніто вродливий, — його я кохалаб,
Джузеппа знов жаль, бо багатий мов цар.

Я люблю Беніта за лагідну вдачу,
За усміх ласкавий, розмову мов спів;
Та люблю й Джузеппа за буйність гарячу.
Він буря, полумя, він гордість і гнів.

Нераз то буває, що дівчина гожа
Не знає сама, чого прагне і жде;
Кохає аж двох, але вибрати не може,
Зідхає, питає: — Де щастя? Ах, де?

Нараз тоді в осінь сумну, в Піємонті
Озвалися сурми, скликаючи в бій;
В Венеції в Римі, в Удіне, Торонті,
Збирались повстанці під прапор, під свій.

В неділю Беніто прийшов на прашання:
— Маріотто! Люблю, але ти прощавай!

Не час на любов, як палає повстання,
Тому йду боротись за волю, за край.

Пішов. Ані вістки нема по борцеві.
По році аж вістка летіла мов грім:
Беніто скитавсь емігрантом в Женеві
Тепер він веде Карбонарів на Рим.

Джюсеппе зрадив: Моє щастя вже близько.
Я дома остану ціліську війну;
Беніто загине у битві із військом
А я вже Маріотту візьму за жену.

А як не знайшов би Беніто там згуби,
В війні я маєтки придбати умів,
А жінка все шовки і золото любить,
Не славу героїв, не рани борців.

Джюсеппе любив тільки срібло й Маріотту,
Не думав про нарід, про волю братів;
За срібло мов Юда він слав на Голгофту
Найкращих із вождів повстанців борців.

Він зрадив австрійцям гніздо карбонарів
І видав героїв на муки тортур;
У Відні пив вина із вождом жандарів,
Тоді, як за волю боровся Кавур.

Джюсеппе казав: — Наша влада у Відні,
Тож служу я тим, чия сила і власть;
Ті бої повстанців не будуть побідні,
Хтож влади не має, багатства не дасть.

У літі як лилась ще кровця повстанців,
Джюсеппе із Відня дістав хрест заслуг;
І герби він княжі дістав від поганців
За серце продажне, за зрадницький дух.

Та доля змінлива. З Теано під зиму
Йдуть вісти: Скінчилась побідно війна
Уже Гарібальді між мурами Риму
Клич гордий всім кинув: — Італія вільна!

Вертали герої з війни всі до дому
Із ними Беніто Тарлон повернув
Ранений, на кулях, змарнілий з утоми
Він скарб лиш один мав: — Згадки про війну.

І мовив Джюсеппе: Маріотто прекрасна,
Чи бачиш? Беніто уже інвалід;
Недужий, він згине від ран передвчасно...
За нього йти заміж тобі вже не слід.

Забудь його, мила, я князь, він пропачий
Убогий, тобі певно щастя не дасть...
До стіп тобі скарби я кину найкращі:
Багацтво, любов, мою силу і власть.

Та бої повстання, війни дух за волю
Зродили в Маріотти любов вітчини.
Вона вже любила лиш тих, що у бою
Змагались за край у повстаннях грізних.

Маріотта сказала: Беніта кохаю,
Героєві тому я серце віддам,
Бо він проливав свою кров за Італію,
А ти не боровсь як пристало борцям.

Був вечір весняний. Всміхалися зорі.
Маріотта сиділа на скелі ось тут,
Обнявшись з Бенітом, дивилась на море,
Чи гості весільні в ґондолях пливуть.

Аж нагло з кинджалом явився Джюсеппе.
Був лютий, грізний він немов сатана.

— Не буде весілля для мене й для тебе,
А буде лиш помста за зраду страшна.

В очах щось зловіще, в очах щось шалене
— Чи я, чи Беніто? Скажи! Вибирай!
Сказала Маріотта: Смерть краща для мене,
Ніж Юди кохання! Ти зрадив наш край!

І блиснув кинджал тут до місяця світла,
А заки Беніто ще зброю підняв,
Упала Маріотта мов квітка розквітла,
Беніто убитий край неї упав.

Послухай! Над морем мов плачуть десь мєви,
А море мов шумом розмови веде
Про ту, що за вірність краєві, борцєві
Віддала в офіру життя молоде«!

ДІДУСЬ

Між горами ліси, гаї
Колисані вітрами,
Розлогі доли і плаї,
Косичені квітками.

А за гаєм, а за плаєм
Над берегом потока,
Стоїть замаєна маєм
Хатина одинока.

Зелені свята. В горах рай,
Чому-ж господар хати
Так сумно погляда на гай,
Немовби скарби втратив?

А його погляд, сум очей,
Слова добрячі прості,
Мене мов кличуть в дім оцей,
Мене мов просять в гості.

І сів старенький дідуган
І слово так по слові,
Розкрив він тайну своїх ран
Мені мандрівникові.

— Поглянь — хатина це моя
Самотна як пустиня,
Питаєш, де моя рідня,
Де діти, господиня?

Гей, паночку, — у давнині
Була весела хижа:

Співало тут аж трьох синів
Мов жайворонки в збіжжах.

Пішов синок мій на війну
На Матінку Пречисту
І в бою вічним сном заснув
Над морем край Триєсту.

А другий син буйний як птах
На войну сам полинув
І згинув над Дніпром в боях
За волю, Україну...

Говорять, що в однім селі
Ранений впав без сили,
І комуністи москалі
Його мечем доби́ли.

А третій революціонер
Два роки — ось в мясниці,
Від голоду й сухіт помер
В московській, у вязниці.

А мати їх, моя жена
З листа діставши чутку,
Померла... Нині рік мина.
Зів'яла з болю, смутку.

Я трьох синів кохав, ховав
А всім одна дорога;
В хатині цій я сам остав,
До смерти сам — крім Бога...

Пращай дідусю мій, пращай,
Я з гір вертати мушу!
Упали сумерки на гай
Впав сум на мою душу.

НА МАКІВЦІ

І знов я тут на горах слави,
Де нам ручай шепоче й ліс:
— По битві на полях Полтави
Тут перший український кріс
Спинав московських полчищ лави
І в перше по віках неволі
Карпатський вітер в світ поніс
Слова нечувані стрільцеві:
— Ми не поклонимось цареві!
Ми прагнем волі!
То були ясні дні весняні:
Пестило сонце квіття рясту,
І вже бруньки були розвились
На цих березах на поляні,
Коли під шум сосон похилих
Упав нараз
Твердий приказ:
— Наступ!
І понад бори, понад гори
І над Бескиду темні звори
Гармати глухо заревіли,
Зацокотіли скоростріли.

А гомін з тих верхів злетів
Аж до Дністрових берегів.
Тоді то тут в ось тій діброві
Схилився воїн, в ранах, крові,
А другий впав на полонину,
Хоч мертвий, зброї з рук не кинув,
А третий впав ось тут край зруба,
Коло зломаного дуба....

А біля дротів за ровами,
Убив багнетом, над ярами
Стрільця – знад Кубані салдат,
Вбив брата брат,
Що осліп у тюрмі і неволі,
Мордував він своїх,
Що за сміх, що за гріх,
Що за іграшка долі!...

З тих гір пішли стрільці вперед
На рідні доли...

Хлопці то були як соколи...

І соколиний був їх лет...

Аж до Дністра....

По Липу Золоту.....

По Збруч і Сян.....

І по Карпати

Полинула як гураган

Стрілецька пісня в пору ту:

– Машерують визволяти

Своїх братів із над Дніпра

З московських кайдан.

І пісню ту от рода в род

Співає ввесь народ.....

А нині, нині тихо сплять:

— Один і другий, тридцять п'ять...

. . . . .

Мандрівнику, йди до верхів

Вклонитись тіням тих борців,

Що прагнули у люту днину

Підняти схилену калину,

Розвеселити Україну!

ПІД КРУТАМИ

Ще тільки вчора упали тюрми,
Що тільки вчора родилась воля;
А нині сурмлять на сполох сурми:
— Йдуть дикі орди з чужого поля.

Ще тільки вчора — прапорів море;
Воскресно грали дзвони в Софії,
А нині зойки: — Ох, горе нам, горе!
Знов Боголюбський йде з Московії!...

І знов з півночі градові тучі
Падуть на наші ниви народні;
Сумує Київ, руїни ждучи:
— Спасуть хіба нас чуда Господні!

Крамоли, чвари в краю цілому,
По війнах нарід впав у знемозі;
Гей скиглить чайка в степу німому,
Що гніздо звила та при дорозі.

Зібралось триста юних сміливих:
— Братя, не купиш волі сльозами!
Не треба смутків ні слів журливих,
Ходім як Ігор у бій з мечами!

І загреміли далеко стріли,
Аж у Чернигів котяться громи;
Їх кров червоня на снігах білих
Та хто вбив тіло, духа не зломить.

Кріси з утомлених рук упадають,
В ворога сила — в них лиш завзяття;
І впав під вечір вже крик одчаю:
— Дайте хоч сотню підмоги, братя!

Чомуж ті братя в хатках, сальонах
Лиш про братерство мріють і волю,
А не приходять в борців загонах
Здобути волю в битві, на полю?

І що хвилини все більше вбитих...
Все більше крові, все менша сила:
— Вороже, в Київ будеш входити
Хіба по наших трупах, могилах!

Бились день божий, бились до ночі,
Ах тоді втихли зойки з пальбою,
Як впав останний кріс з рук діточих,
Як впало триста воїв, за волю...

Всі ви спочили в темній могилі,
Та нас в неволю не завернути:
Нас в бій провадить тіль Тернопілів,
Тіль тих, що впали ген там, де Крути!

ПІСНЯ ПРО ВЯЗНЯ НА ОСТРОВАХ СОЛОВЕЦЬКИХ

(Памяті Дмитра Фальківського,
розстріляного в московській
тюрмі.)

»Судилося, судилося й мені
Співати всю отруту з горя чаші,
З якої пють цілі віки страшні
Брати мої найгірші і найкращі

За пісні лиш, за злочин мрій про вольність
Вгризаються кайдани в мої руки;
І десять брам із гуркотом пекольним
Замкнула варта в царстві кари, муки.

Минає ніч, минає день за днем,
А може так минуть літа — не знаю
Коби хоч біль, який в душі несем.
Для тебе був бальзамом, рідний краю«!

* * *

Вчинили суд, збирались на наради,
Сказали: Винен! Злочин зради!
Читали присуд, мов сичали гади:

Як північ нам звіщав десь гомін дзвонів.
Суддя, розкривши книгу всіх законів,
Читав нам присуд мов слова проклонів.

Судді, судді, новітнії Пилати!?
Як легко вам той присуд прочитати!
Та важко вік у тюрмах коротати!

Хто з вас думав, що ось у ту хвилину
Вкопали ви у гріб живу людину
За пісню, мрію пресвяту невинну?

Судді! Лиш подлий кривд не вміє мстити:
Чи чуєте присяги голос скритий?
»Засуджені суддів будуть судити«.

* * *

Понурої ночі одної зими,
В морози прелюті, у стужі,
Йшли вязні рядами до ліса з тюрми,
Йшли хорі, побиті, недужі.

Ішли як згасали вже заграви зір,
Одвічнії бори стинати,
Ішли будувати в безмежний Сибір
Москві нові тюрми й палати.

Ішли як за того царя, за Петра,
Козацтво під свистом нагайки
Збагачувать скарби чужого добра
На труд ішли в пущі і тайги.

Ішли під тюрмою старою як зло,
В якій Кальнишевський столітний,
Схиливши нз крати старече чоло,
Все згадував тужно край рідний.

Ідуть, а за ними у світлі мигтять
Московські сталльні багнети;
— Куди поведуть нас? Хто може вгадать?
На смерть, чи на муки ведете?

Ідуть, маширують без пісні, без слів,
А в кожного думка єдина:
— Ось так як ми нині, уже від віків
В кайдани закута Україна!

Ми ті, що в найтяжчу годину у тьмі
Розкинули іскри пожежі;
Хоч ми в соловецькій далекій тюрмі,
Ми війська народнього стежі.

Ми ті, що бажали всю ганьбу із чол
Хоч кровію власною змити,
Щоби булаву віднайти міг хахол
В могилах козацьких розритих,

Хоч були усі і усе проти нас,
Хоч виреклись навіть нас братя,
Хоч з матірніх уст, і батьківських нераз
На путь нашу впали прокляття.

Хоч брат нераз звав нас згрідливим слівцем
Безумного шалу синами,
Ішли ми в бій гордо, як нині ідем,
Йдем полків Мазепи слідами.

Ми ті, що віддали літа молоді
Катам чрезвычайки у пашу,
Без віри у славу, без ясних надій
На волю, на долю на кращу.

Ми знали: На нашій дорозі твердій
Не жде нас перемога ні слава,
Бо ми вже сконаєм у тюрмах, тоді
В нас буде і воля й держава.

Ми діти, що вчаться боротись самі
І падають, блудять в шуканні,

Ми лиш аванґард, що в ночі, що у тьмі
На осліп іде у блуканні.

Ми діти, та наші батьки і діди
Без волі, без віри і сили:
Геройство то пісня сердець молодих
І сторію діти творили.

Ми квітами зла устеляли наш шлях,
Та кращий і злочин героїв,
Ніж сірі чесноти рабів, яких страх
Жене до утечі із боїв.

Ми ті, що тужили за блиском мечів,
Молились лиш Богові Сили.
Що замість благання, сліз, смутку і слів
Чар збройного чину любили.

Ми діти: Ви плюньте на нас і судіть,
Ми далі підемо на шанці.
І впишем на карті історії, століть
Величнеє слово: Повстанці.

Ми ті, що пізнали: переможе лиш дух
Не слово, а меч переможе,
А воля для того лиш вірний все друг,
Хто жертви кроваві їй зложить

Ми ті, що вас кличуть: йдіть з нами, до нас.
На труд і на жертви, на бої!
Пора ж нам повстати, навчити ся час
І жить і вмирать як герої! —

Ішли і зникали в одвічних лісах
Загримали в лісі сокири;
І падали зрубані сосни в снігах,
І падали вязні, офіри.

Що ночі, що дня так ішли вони в бір
Ішли так лісами що року...
Щодня бачив сніжний безмежний Сибір
Нову все могилу високу...

* * *

І знов весна. Зза крати поглядаю
І бачу ген, далеко поза брамою
Мале дитя, із молодого мамою,
Що у лісах збирає перші квіти.

У китицю дитя складає квіти
І матері воно тихцем питає:
Хто в домі тим понурім проживає,
Моя матусю, розкажи мені ти?

І мовить тут матуся: В домі тому
Караються герої і злодії.
Це земський ад, це пекло, де надії
Ні радости нема, нема нікому.

Мале дитя, спинилось на облозі,
Забуло вмить квітки, що з рук упали...
І дивиться на мур тюрми в тривозі.
І пелюстки вже топче квітів вялих.

А я дивлюсь, і мовчки мов благаю;
— Ти син народу, що століття
Ще двигатьме все бремя лихоліття,
Ти син раба, а не вільного краю.

Як виростеш, то і тебе напевно
Зустріне може моя наша доля:
Заплаче мати в нічку ревно
І сестри може Богу ся помолять.

Бо може бунт в твоїй душі здійметься
І в бій підеш як наше покоління.
За крик душі, народжений з терпіння
Тобі в тюрмі покутувать прийдеться.

І будеш ти томитись навіть може
В цій келії, де нам літа минають;
Глядітимеш на світ, на сонце боже,
Із поза крат, як я дивлюсь до гаю.

Пройде твоє життя, як нам минає нині
Без радості і без кута свого;
Лиш келія тюрми є домом для такого,
Хто вірний Україні.

О, не дивись так сумно на ті крати:
Твій рідний край цілий одна вязниця;
Нехай тобі хоч нині щастя сниться,
Всміхнись, дитя, йди квіття знов зривати.

* * *

Хоч не дзвонить на дзвіниці
у каплиці
Сумно дзвін, є похорони
у вязниці,
На старім розбитім возі
Попід муром по дорозі
Ось везуть дубову трумну
Зза лічниці сірих стін.
А за трумною багнети
Вартових
У проміннях весняних
Так виблискують до сонця,
Наче знак рабства, прокляття...
Замість хоругви, Розпяття...

Хтось в шинелі
Такій сірій
Як життя в темряві келій
Із віконця
З поза крат
Щепнув вязням, що рядами
Йшли на проході стежками:
— Це помер товариш наш.
Катували,
Мордували
Їх китайці
В чрезвычайці
А потім ще у темниці...
Мука, злидні,
У таборах
На роботі у Сибірі...
Потім три дні
В темних норах
На тортурах
Ось у цих останніх мурах.
Прикладали жар, огонь
І до стіп і до долонь,
Цвяхи вбили в стопи гади,
Все ж не зрадив!
Умлівав у підземеллі,
Кров там бризкала по стелі
І помер, сконав із болю.
— Впав за волю!

. . . . .
Тут терпів багато літ,
Вийшов він на вольний світ
Поза брами
До цвинтарної, до ями...
— Так, діждався сирота

Лиш могили без Хреста,
Бо чужа московська власть
І хреста на гріб не дасть.
— Знов помер один герой.
Вічна пам'ять, упокой!
Тим, що впали, слава, честь,
А Москві нещадна месть!

Поза брамою в'язниці
Зникла трумна й вартові.
Лиш багнети видно з криці
І під лісом гріб новий..

* * *

Товаришу, що крізь тюремні крати
Глядиш ось там на сірий клаптик неба,
Невже тобі вже волі не видати,
Невже життя і воля не для тебе?

Усміхнене лице напів дитинне,
Ласкаве слово всім, кого зустрінеш;
Невже те серце добре і невинне
Ось тут замовкне? Ти в тюрмі загинеш?

Невже за те, що в обороні права
В руках твоїх явилася рушниця,
То вже рука московська прелукава
Вписала присуд: »Досмертна в'язниця«.

* * *

Як над мури тюрми схилить вечір саван,
Як до келій вкрадаються тіни,
Чую, чую в горі брязкіт твоїх кайдан,
Твої кроки я чую крізь стіни.

Десь у келії там, що число має »пять«
Ходиш друже у сумерках темних,
Твої кроки гремлять, твої кроки дуднять
У склепіннях і баштах тюремних.

Від стіни до стіни, від дверей до стіни
Стук! Стук! Стук! Гремлять твої кроки.
Аж до ранку дзвенять надімною вони.
Ти так ходиш тут десять вже років.

Стук! Стук! Стук! — у тиші, і здається мені:
Хтось на свіжий гріб землю згортає
І на трумну падуть сніг, каміння міцні:
Чи це гріб твій росте, виростає?

Стук! Стук! Стук! у тиші. Твої кроки немов
Своїм стуком говорять понуро:
— Промине іще рік... десять літ може знов,
Може двадцять літ, тридцять за муром.

Я прийшов юнаком тут за браму тюрми;
Вже сріблиться мій волос сьогодні...
Промине все життя... ось за цими дверми
Крат зірвати ось тих ми не годні!

Промине все життя серед мурів сумних,
Все до смерти лиш мури і крати;
Не здіймуть вже кайдан з моїх рук переваж-
Я убивник, бунтар, конспіратор. [ких

Стук і стук... ніч цілу нині ти не заснув.
Сон не любить гостити у в'язнів;
Аж до ранку в горі цілу нічку сумну
Чую кроки твої я виразні.

Ось вернув ти назад, ось три кроки вперед,
Ось ти друже спинивсь край решітки,

В саяві місяця знов мигнув твій силует.
Не дивися! Чого ждеш? І звідки?

Стук! Стук! Стук! Чую кроки вже знов.
Не дивися у світ через крати!...
Не позбудешся вже ні тюрми ні оков,
Ти вже волю на віки утратив.

Ранок. З келії ти глянув знов до вікна
Там за мур, де могили на схилах:
Знаю: В тебе уже, друже, думка одна:
— Що чекає мене? Лиш могила.

Знову стукіт підков, знову брязків оков...
Друже, нарід оцінить ті жертви:
Від стіни до стіни ти літ десять пройшов
І ходитимеш так аж до смерти!

* * *

У осінній імлі
Мандрівні журавлі
Линуть, линуть в ночі над тюрмою;
Мов маняць в далечінь
З дому смутку, терпінь
Наче кличуть в мандрівку з собою.

Мов говорять мені,
Голосіння сумні:
— Світ широкий, чарівний світ божий,
Тут минають літа,
Юний вік одцвіта;
Хто-ж вернути літа твої може?

Полетіли в вирій.
З журавлями як рій
Тихі скорбні думки мої линуть:

Я завидую вам
Журавлям, журавлям,
Я зі заздрістю бачу пташину.

Щасливіший і птах
У безмежних світах,
Де мандрує без краю і впину.
Пташка пташку мине,
Звіря звір не замкне,
А людина в тюрму шле людину.

Як весело жить вам
Вічним мандрівникам:
Ні неволі ні меж ні кордонів,
Я також мандрівник,
Світа пан чоловік,
Дух вільний без оков і законів!

Звіря звір омине,
Хоч убє не замкне,
У кайдани його всеж не зловить
А людина, що в світ
Шле любови завіт
В тюрмах ближніх кує все в окови!

* * *

Ти глядиш день у день крізь вікно із тюрми,
Ти глядиш другу весну зза крати.
А в нас сили нема і не можемо ми
Тобі втрачену волю віддати.

Знаю: Смуток один там за муром твій гість
Ось твій погляд благає без слова:
— Киньте квітку мені! Хай вона розповість
Як розквітли поля і діброва!

А на світі весна, квіттям вкрилась земля,
Вже співають в лісах соловії;
Ти-ж глядиш крізь вікно на лани і поля
Все глядиш ти без скарги, надії.

Лине з вулиці сміх, лине музика, спів,
А до тебе самотність лиш мовить,
А тебе сірий мур відділив від світів,
Від людей, від утіхи, любови.

Серце з болю ячить. Я кидавби проклін,
Та говорить твій погляд зза крати:
— Хай сердець мільон трісне з болю як дзвін,
Я не смію в зневірі ридати:

Наче мовить мені зпоза крати твій зір:
— Я не перша ось тут, не остання,
Хто побіди бажав, не щадив і офір,
Я офіру даю без вагання.

В тихім жалю німім через крати тобі
Тільки погляди кину ласкаві:
Скільки братніх сердець, що усмутку, журбі?
Скільки віч ллє в нас сльози криваві?

* * *

Я післав тобі в келію темну
Вязку бозів розквітлих весною.
Ти кладеш їх за крату тюремну,
І пестиш їх дрібною рукою.

Ось синіють за кратами квіти
У тюрмі, мій дарунок весняний
Ось кидаєш свій усміх мені ти
Як зза хмар сонце промінь свій ранній.

Там у келію сонце не гляне
І змарніє та квітка безсила.
Чи й за муром мов квітка зівяне
Твоя молодість, дівчино мила?

* * *

Лиш тут, лиш тут, де втрачена свобода,
На дні життя, у келії тюрми,
І де людина змінена у скота,
Цінити вольність научились ми.

Лиш тут, де навіть кожний крок людини,
І кожний погляд, слово, вчинок, рух,
Зневолені, закуті, що хвилини,
Ми знаємо як волі прагне дух.

Марні всі злидні, голод і недуга
Самотність, втома на життя путті,
Дружини зрада, смерть сестри, чи друга,
Коли хоч волю маємо в житті.

Аж тут пізнаєш в болю і знесилі
Красу боєвищ, гордих барикад,
Полюбиш люд, що йшов під мур Бастилій
В борні конать за волю без пощад.

Лиш тут в тюрмі, де зранку аж до ночі
Цілі літа твоя душа в огні,
Де сум як черв невтомно серце точить.
Пізнаєш: Ті щасливі, що вільні.

Аж тут згадаєш у німій покорі
Усіх, що гнили як ось ми гниєм
В трагічній мого народу історії,
В підземних льохах, казамат, тюрем.

Тут всі в ночі немов із гробу встануть,
Хто лиш боровсь за волю, хто погас:
Ось Данте, Байрон, Гарібальді, Бруно,
Дантон, Кальниш, Мазепа і Тарас.

В тюрмі відкрив я правду чоловічу:
Свобода — божий найцінніший дар!
Тож крізь вікно тюремне мовчки кличу:
— Народи! Волі ставте лиш вівтар!

* * *

Три кроки вздовж, три кроки вшир.
Блукаю кілька літ,
Мов замкнений у клітці звір,
А клітка та — мій світ.

Три кроки там і три кроки назад
Я скільки раз пройшов?
І скільки раз тут смутку гад
Пив серця мого кров?

Три кроки тільки до вікна
І три лиш до дверей;
Так день за днем, так ніч сумна,
Що гонить сон з очей.

Залізо там, залізо тут,
І крати тут і там;
Як птах у клітці, як беркут
Дух крильми бє до брам.

Три кроки раз і в друге три:
Так тисячі разів.
І все в душі бунтарний крик
Без скарги і без слів.

Три кроки вздовж, три кроки вшир...
О, двері відчиніть!
Мені колись весь божий мир
Був завузький, весь світ!

* * *

Ще тисяч днів і тисяч ночей
Судилось тут прожити мені.
Ще тисячкратно заскрегоче
У дверях ключ у тишині.

Ще тисяч раз дзвінок вечірний
Мене покличе тут на сон;
І в тузі лютій непомірній
Погляну в світ зза крат, вікон.

Ще тисяч раз в гурті злодіїв
Піду на проході кругом
Думки снувати переважкіі
Про світ, що сповнений все злом

Ще тисяч днів нім прийде воля
В душі здійметься зойк німий:
О, доки-ж то раби дозволять
Себе топтать, — народе мій?

* * *

Нераз коли ідете ви рядами,
На проході сумним подвір'ям
Дивлюсь на вас й ласкавими словами
Стрічаю тих, що боряться і вірять.

І думаю: Ось цей юнак нелітний,
В якого усміх кволої дитини,
Не стерпівши, що край в неволі рідний,
За зброю йняв — і тут в тюрмі загине.

А там під муром батько малим дітям:
В війні, боях покрито срібно волос,
В очах його вогні завзяття світять,
Хоч вік його схилив як буря колос.

А далі ті, яким уже ніколи
На волі сонця більше не видати,
Яких лиш смерть відвідає в неволі:
Один і другий, третій вязень, п'ятий.

Нераз дивлюсь... І хоч між вами друзі
І зло і гнів і все, що людське земне
Хоч докір я кидав нераз в нарузі
Гіркий болючий як життя тюремне.

І хоч між ваші ті бунтарні лави
Як гість приходить не лиш кривди местник,
А й зрадник часто загостить лукавий,
Злочинець лютий, хитрий і облесний.

То всеж дивлюсь на вас із болем лютим
Важким як доля моя й ваша доля,
І думаю: — Не зможу вас забути
Тоді, як нам уже всміхнеться воля.

То всеж нераз бува й така хвилина,
Що вірю й я, як дивлюсь в ваші лица:
Все, що найкраще має Україна
Те скрилось — у вязницях.

* * *

Нераз, нераз на озері багністім
Лелії розцвітуть,
А в затінку безсоняшнім терністім
Конвалії ростуть.

Ось ти прийшла в тюремні казамати
До мене в гості раз,
І вже любов, життя, світів прамати
Зєднала нас.

* * *

Ти подала мені через крати уста,
І сказала: — кохаю!
І змінилась тюрма, у якій я остав,
В привороття чарівного раю.

І хоч сторож грізний біля тебе стояв,
Щоб підслухать розмову,
То твій усміх зза крат вже без слів розказав,
Що ти любиш, що вернеш тут знову.

Ти пращаєш мене, йдеш у світ у вільний,
Що його я утратив,
Залишився мені погляд, усміх лиш твій,
Тільки спогад цілунку крізь крати.

* * *

Нераз а бачу крізь тюремні крати
Із далека тзій дім,
І мрію я про день, коли вітати
Будеш мене у нім.

Нараз дивлюсь, як темрява вечірня
Загляне до вікон
І шлю тобі: »Добраніч« моя вірна,
Як ти ідеш на сон.

Приходе ніч. На душу туга кине
Важкий як гріб тягар,
І з келії до тебе думка лине
Із дому муки, кар...

Нераз я бачу як в твоїй хатині
Заблисне світла блиск;
І вгадую, що ти у цій хвилині
Читаєш лист, мій лист.

І сниться день, коли то замки втворюють
У келіях сумних
І я забуду дні неволі, горя
В обіймах у твоїх.

* * *

І буває нераз, що як загляне сонце
В ті гроби для живих – у тюрму, в казамати,
Тоді ластівка з піль прилетить у віконце,
І на кратах почне без журби щебетати.

І тоді на душі на одніську хвилину
Стане радісно нам, мовби з світа вільного
Друг мій вістку приніс про людей, про родину
І розрадив мене в'язня в горю сумного.

І буває нераз, що і ти, моя мила
Загостиш у тюрму наче ластівка з поля,
І розкажеш ти, як за мною тужила,
Як приснилось тобі, що до мене йде воля...

Як озвешся, тоді дух мій повен спокою:
Кожне слово твоє мов післанець таємний
Від людей дорогих, що десь там за тюрмою
До яких передаш мій поклін, мій доземний.

А потім як і з піль знову сяде на крати
Те мале ластівя щебетливе і гоже,
О, кохана, тоді я не можу вгадати
Хто щебече миліш, ти, чи ластівка може?

* * *

Мені приснився твій садок вишневий;
В яким ти йшла стежиною зі мною,
Задивлена на сонце над горою,
Що свій пращальний усміх слало дневі.

Розвіялись твої шовкові коси,
Якими грався легіт вечіровий;
Твій сміх стелився на квіти пурпурові,
Які вдягались наче в перли, в роси.

І була ти в вечірню тиху пору
Така мойому серцю мила, люба,
Що знов слова пестливі мов голуби
До стіп твоїх упали у покорі.

Збудився я. — Навкола мури сірі.
То не твій сміх, а хтось в кайдани дзвонить.
То сторожа сміється на подвірі
І вязень шле, зідхнувши, знов проклони.

Збудився я і не заснув до рана,
Питаючи у тузі богомольній:
— Чи я тебе побачу ще, кохана?
Та не у сні, але як буду вольний?

* * *

В тім домі кари, царстві злоби, мести,
Де все лукаве, люте і вороже,
Спокійно, гордо хрест мій перенести
Дай мені Боже!

Я не титан, я лиш бажав ним бути
І за важкий мій шлях і за тернистий!
Дай мені сил, щоб стати неугнутим,
Христе!

Як легко бути на словах героєм,
Хай буду сильний чином, а не словом
І кожний удар най прийму спокоєм,
Єгово!

Були хвилини: Я питаю: Навіщо?
Пощо терплю? За що? Чому? За кого?
Хай утікає думка ця зловіща
З мого порога!

Я хочу вміти з усміхом умерти
В тюрмі на ложі
І вірити, що не на марно жертви
Ми тут положим!

Краще хай стане при тюремних стінах
Гріб сумовитий,
Ніж маю впасти я і на колінах
Ласки просити!

Я втомлений нім ще прийняв посвяту,
Втомив мене мій давний шлях колишній;
Хай ні на мент не піду я на зраду,
Всевишний!

Нераз спочинку прагну я у гробі.
Не дай, щоб я мов кволі боягузи
Із поля бою втік в годині проби,
!сусе!

* * *

І знову осінь золотить
За мурами стрункі, гнучкі тополі;
Засни мій смутку, серце — цить!
Так близько день моєї волі!

Остання осінь на полях
Снує сріблисте павутиння
Минає все. Кінчиться шлях
Моєї муки і терпіння.

Остання осінь. І мені
Вже воля усміхи шле дружні;
Так, жадні муки не страшні
Для тих, що мужні.

Душа храм радості, надій
Чому я падав у знесиллі?
О, друзі, друзі молоді
Який щасливий я в цій хвили!

Не удар долі, а провини
Ламають душу чоловіка;
Навчитися терпіти за Україну
То річ свята, то річ велика.

Остання осінь. В грудях спів:
— Минула буря, заверюха:
— Товариші, я нині зрозумів:
Найбільший гріх, то слабість духа.

* * *

Товариші, не спить цієї ночі!
Над друзями скінчився суд.
Може їх зараз поведуть,
Завяжуть очі...

Товариші, не спить цієї ночі.
Минула ніч, всміхається світанок
Із поза кват:
— Помилують? Ні, ворог без пощад!

Кому, кому чекісти азіяти
Уміли що прощати?

— Який сьогодні сірий ранок!

— Яка зловіща тишина...

— Я бачив шибениці в снах.

Ви чули? Десь на сходах крок?

Як страшно, як зловіщо там, де ганок,

В тиші німій заскавулів дзвінок!

— Ви чули? Брязкнули ключі!

— Здається, кат — по сходах ідучи...

Говорить, що весь світ жорстокий!

Затихло все. Зловіщий спокій.

— Ведуть!

На останню путь!

— Чи чуєте? Погляньте там

За тим подвірям, там за муром

Вони, як слід борцям

Шлють нам, шлють нам

Товаришам

Рукою свій, астанній свій привіт.

Глядять!

.....

Ось нам останній шлють поклін.

Паде сніг білий, білий, білий,

І шибениці заскрипіли...

Мертві!

Віддайте ви пошану жертві:

У келії понурої вязниці

Пили пісні як брязкіт криці
І мурами тюремними стрясли:
Ви жертвою в бою нерівнім лягли...

* * *

На дрімучий садок сипле, сиплеться сніг.
Хтось килимами вистелив стежку,
На побитих шибках у маленькім вікні
Дід мороз помережав мережку.

А в хатині під ніч біля житніх хлібів
Свічки блимнуло дві на обрусі;
Помолившись тихцем до святих образів,
Промовляє отець до матусі:

— Ще торік Вечір Свят святкував з нами син
І колядку співав разом з нами;
А сьогодні в тюрмі колядує десь він
Певно нині zalився зльозами.

А матуся мовчить і на Північ глядить:
Тільки погляд без слова говорить,
Як за сином вона скорбно тужить в тумить
Як скржавили серце біль, горе.

Втерла мати сльозу, що скотилась лицем,
Засвітила ще свічку синкові,
І спитала вона, засвітивши, тихцем:
— Чи далеко Соловецькі Острови?

А старий задрожав, а старий затремтів
І сказав він так дивно, так щиро:
— Соловецька тюрма на кінці аж світів
Десь на півночі, ген за Сибіром.

Там, де син, де тюрма, там всевічна зима.
Кажуть люди, що навіть на весну
Там ні сонця, квіток, ані пташки нема...
Сніг, морози й на Петра не щезнуть. —

Вмовк старець, мов чомусь говорити не міг,
Сніп пшениці поклав під стіною,
А матуся в вікно все дивилась, на сніг
І хитала в журбі головою.

Запитала нараз: — Розкажи но мені,
Чи на тім Соловецькім Острові
Заспівають бодай колядки різдвяні,
Чи там вільно молитись Христові?

А старенький зідхнув і руками розвів:
— Там безбожна анцихриста влада...
Якби вязень співають, чи молитись хотів,
То бє сторож і кличе: — Не нада! —

Прошептали вони молитви пресвяті,
До вечері засіли обоє,
Їм ввижалось, що син через крати густі
В світ дивився із гордим спокоєм.

Їм ввижалось, що син в Соловецькій тюрмі
Був веселий такий як у дома,
Що жевріли вогнем його очі у тьмі,
Що не зрадив він болю нікому.

І ввижалося їм, що у сина очах
Не було ані смутку ні болю,
Що він мовить до них сміючись, не в сльозах:
— Так солодко терпіти за волю!

Аж у вечір коляд, як при хаті дзвінки
Задзвонили здвінкі по загонах,
Мати мовила: — Глянь, вже йдуть
[колядники.....
Та здається — кайдани мов дзвонять...

І наслухував теж батько тих колядок
Та промовив: — Ті коляди красні...
Та здається й мені, то не дзвонить дзвінок,
Тільки дзвонять кайданами вязні...

ОТАМАН ПЕТЛЮРА

Для Тебе може смерть вже не була страшна;
Такі як Ти – бояться ганьби, а не смерти,
Та серцем Ти помер тоді, як на ланах
На землю Твій прапор впав кулями подертий.

Я бачив там Тебе: Ішли за Збруч у брід
У край чужий Твої розбиті в бою чети;
А Ти із галицьких ланів глядів на схід,
За Збруч, де гегали московські кулемети.

Ось там Ти з болю вмер, а жив Ти ще в той день
Коли сини Карпат й вірлята степовії
Під гомони дзвінки всіх дзвонів і пісень
Побідниками йшли, весело, гордо в Київ.

Ти жив лише тоді, коли то у степах
Повстанчий зов лунав, як грому рев, як буря;
І як будили страх і радість у серцях
Грізні, страшні слова: – Йде батько! Йде Петлюра!

А Ти вмирать почав тоді як в день війни,
В анархії повстань зневіри впало слово:
– Я слабший як моя любов батьківщини,
Як bestія сліпа вкраїнська безголова.

Вмирав Ти вже, як раз промовив до юрби:
– Усіх я ворогів уже не переможу;
Коби то я, коби бодай Москву розбив,
А Осмомисла рід віддам на волю божу...

Нехай же ті сини мене і проклянуть,
На гріб мій каменем хай рідний нарід кине!
Та як на ящірку гадюки нападуть,
Вона вриває хвіст, щоби втечи, бо згине!

А може аж тоді Ти отамане вмер,
Коли тихцем сказав: — На марно всі офіри!
Мій чин то помилка і страстний мій четвер!
Держава повстає лиш з власних сил і віри.

Бо Ти не жив уже в юрбі чужинних міст,
Коли над Сеною сказав такі слова Ти:
— Я ящірці урвав її ранений хвіст,
Та ящірки від змії не вмів урятувати!

Коли в Парижі Ти щераз конав од куль,
Ти думав, дивлячись згіржливо на Шварцбарта:
— Чому мене вбива такий паршивий Сруль?
Я шляхотнішого ворога був варта!

Невже огидний хам далеко від моїх
Урвав мої святі змагання, сни і мрії,
Хоч я був пострахом і гордістю усіх
Від Тиси по Кавказ, коли я йшов на Київ.?

І може думав Ти, коли на хідниках
Поплила кровця з ран в Твоїм зболілім боці:
— Чому не згинув я як лицар у боях
У тисяч девятьсот дев'ятнадцятім році? —

Вмираючи від ран, Ти глянув ще на Схід,
І шепнув, як схиляв скржавлену голову:
— Пращайте! Помилки усі мої простіть!
Я щиро все бажав створити вам державу!!!

ПАЛЬМА

Слабі, безсилі згинуті повинні. —
Такий закон живому всьому даний.
Мій народе, будь пальмою в пустині,
Що не боїться громів, гураганів.

Будь пальмою, яка міцним корінням
В піски вростає і в ґранітні скелі,
Що прагне жить, тому і сіє скрізь насіння,
Хоч навкруги гиєни лиш в пустелі.

Будь пальмою, що все міцна, незломна,
Прекрасна, горда, над усе висока
І з бурями в змаганні неутонна
Хоч без сестер, хоч вічно одинока...

Та тям, що пальма, хоч росте в пустині,
То овоч пальм мандрує скрізь по світі;
Солодкий він, і милий він людині,
Бо сила, міць в тім овочі укріті.

І тям, що пальма хоч росте на пущі,
Окрасою стає країн безлюдних.
Мандрівникам в блуканнях невсипущих
Дарує тінь цілющу у полудне.

Будь пальмою, в якої тіни може
Найти спочинок той, хто заблукає;
Кого блукання, спрага, жар знеможе
І хто в оазі сам джерел шукає.

Будь пальмою, що хоч коріння дуже
В піску скриває, у землі, в ґраніті,
То кожний лист її за сонцем тужить,
А не за тінню, не за злом у світі.

Міцним, незломним будь ти, мій народе
І добрим будь, весь світ умій обняти.
Життя, то битва проти зла, негоди,
Життя — то розкіш плоди дарувати.

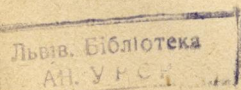
Будь пальмою, що бореться й дарує,
Не терням тим безплодним і колючим.
Зі слабістю в дружбі все зло мандрує.
Все добрим був, хто був міцним, могучим.

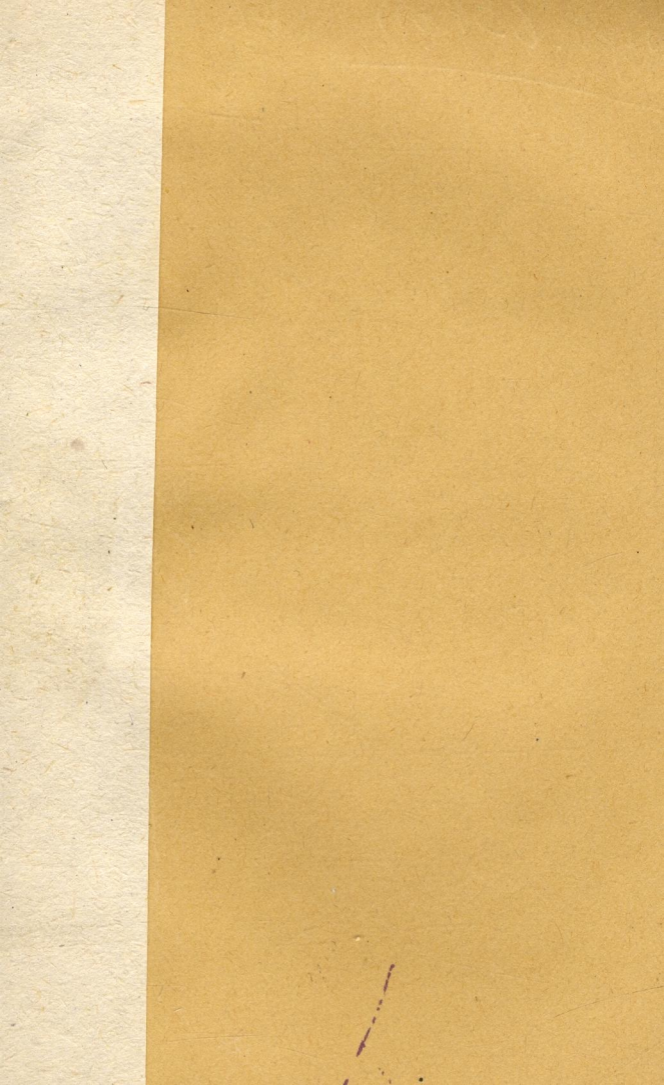
З М І С Т

1	Світ і людина	5-17
2	Лицар Сам	18-29
3	Син отамана	30-41
4	Степ	42-47
5	Базар	48-54
6	Могила над морем	55-59
7	Дідусь	60-61
8	На Маківці	62-64
9	Під Крутами	65-66
10	Пісня про в'язня	67-91
11	Отаман Петлюра	92-93
12	Пальма	94-95

Помічені друкарські помилки:

На 16 стор. 7 ряд знизу замість складатиме має бути: складатиметє; на 37 стор. у 16 рядку знизу замість Славити повинно бути Славути.

2 руб. 85 коп

(1986)

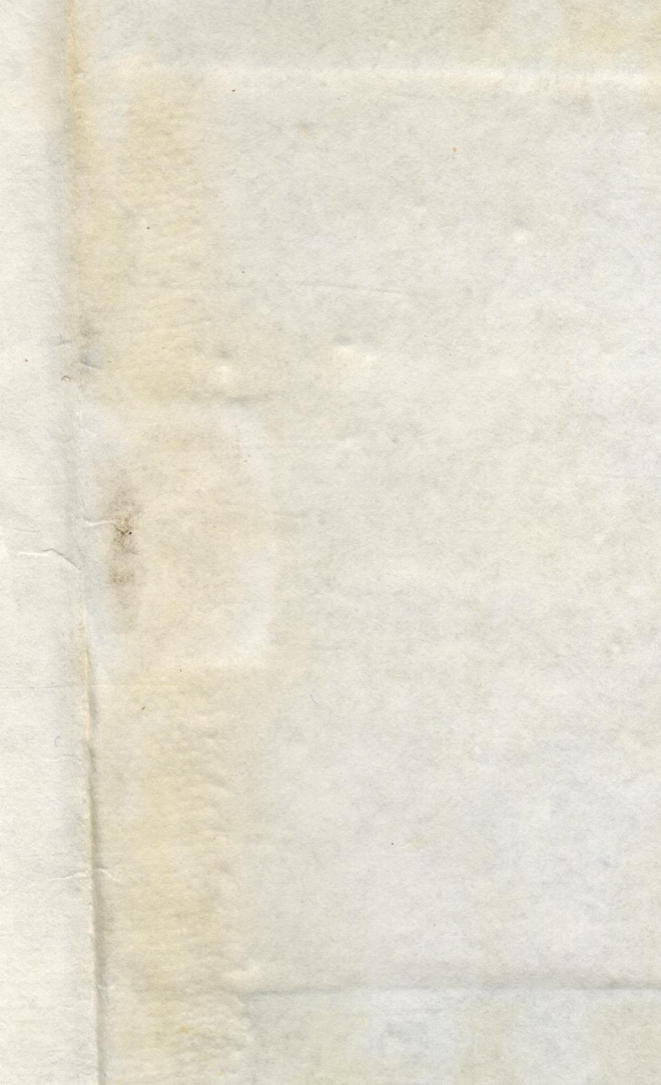
PA

167

PA

167

y